

Markó Béla

KÖLTŐ A KOPONYÁK HEGYÉN

Gyermek- és kamaszkoromban a mindennapi vegyes lekváros kenyér mellett azokat az irodalomkönyveket hordtam iskolatászkámban, amelyeknek szemléletét az ötvenes évek *retusőrjei* sugallták. Utólag visszatekintve, Kelet-Európában annak a kornak, s mifelénk még a mostaninak is, ez volt a legnemesebb – értsd: leghonoráltabb – művészi tevékenysége és kulturális missziója: a *retusálás*. A fényképészek tudják, hogy a mai technikai feltételekkel nem okoz gondot ráncokat és szemölcsöket eltüntetni, csoportképekből alakokat kiemelni, és másokat betenni helyettük, sőt, egy kis lelemény-nyel alacsony emberből magasat, magasból alacsonyat sem nehéz kiügyeskedni. Újabb történelmünk igazi demiurgoszai a retusőrök. Könyörtelenül vágják, szabták, nyesték, fércelték a friss és még frissebb irodalomtörténeteket is, s akit még így sem sikerült harcos baloldalivá operálni, abból ábrándos lelkű, csillagokra vagy gödröcskés állú leányzókra függesztett szemű poétát fabrikáltak. Hogy miért volt szükség erre? Miért nem lehetett sutba dobni az egészet úgy, ahogy van? Nyilván azért, mert minden új hatalomnak meg kell teremtenie a legitimitás látszatát, és ezt az előzmények biztosítják. Az a néhány valóságos előzmény, az a néhány tényleges hagyomány, amire támaszkodhatott volna az „új irodalom”, nem volt elegendő a megfellebbezhetetlen folytonossághoz. Ezért – ezért is! – fontosabb figurája a kornak a retusőr, mint az igazi alkotó. Így kaptain én, így kaptunk mi a két világháború közötti Erdély tettere kész vagy meggyötört, de mindenképpen a legfőbb sorskérdéseken töprengő írói helyett egy kilúgozott, megcsönkített, szögletes zárójelekben kipontozott transzszilván ideológiát, amely tehetetlen erkölcsiségével egy másik, nagyon is tevékeny s akkorra már nagyon is tehetős ideológia létjogosultságát volt hivatott alátámasztani. Így kaptunk mi egy fenyesekkel és cukormázos báránnyelűekkel feldíszített, kárpáti ködbe burkolózt Parnasszust örökségül. Illetve hát: el akarták hitetni velünk, hogy ez az örökségünk. Hál' istennek a hagyatéki pert sohasem késő felújítani, és az én nemzedékem éretlen szívére és agyára rázúdított hazugságoknak később meglett a hasznuk. Másodszor ugyanis, remélem, már nem lehetne elámítani minket. Bár mégsem ilyen egyszerű ez, mégsem ilyen könnyű elparentálni a múltat. Az egysíkú világlátás tartalmi gönceitől s koloncaitól – a meghamisított tényektől – viszonylag hamar meg lehet szabadulni, az éber szem hamar rányílik az igazságra, de a gondolkodás sémaít, a „fejéről a talpára állított” hegeli dialektika elvulgarizált csiki-csukiját – tézis, antitézis, szintézis – sokkal nehezebb eltávolítani magunkból. Erre jár az elménk: egyet jobbra, egyet balra, majd előre, és így tovább a végtelenségig. A skatulyázásra való hajlam is, a skatulyák is ott vannak a fejünkben.

Dsida Jenő költészetét újra- meg újraolvasva, úgy tűnik, olcsó prédája volt ő a retusőröknek. Sörétes puskával is leteríthető, nem úgy, mint az állandóan együtt emlegetett triász, Áprily, Reményik és Tompa. A lényeg az, hogy a sörétek a „kényes” verseket sebezze meg a gyűjteményből, azokat ítéljék feledésre, mert a többiből egy angyalarcú virtuóz, egy dekadens halálvágytól fűtött poeta doctus mutatkozik meg nekünk, egy polgári milióból felsarjad, de végül is veszélyes gondolatoktól érintet-

lenül maradt, játékos költő. Az Erdélyt mitizáló Áprilyt át kellett értelmezni, Tompa célirányos helytállását homályos és általánosító moralizálásba kellett csomagolni, hogy az új követelményeknek megfeleljenek, Reményik publicisztikai vétetésű líráját pedig nem is sikerült igazán elfogadtatni, válogatott kötete ugyan nagy későre, a hetvenes években megjelent, de a tantervekbe sohasem kerülhetett be. Persze azért Dsida életművét is alaposan meg kellett tizedelni, hogy nyomdafestéket láthasson, hosszú és fáradságos volt a retusőrök munkája az ő esetében is, hiszen a néhány nyíltan politikáló vers mellett (CSOKONAI SÍRJÁNÁL, TARKA-BARKA STRÓFÁK, TÜKÖR ELŐTT, PSALMUS HUNGARICUS) le kellett tagadni katolicizmusát, amely egész pályáját át- meg átszövi. Bár az Istentől elválasztott keresztény erkölcs tulajdonképpen – relikviaként – átmenthető, és a bibliai utalások is felfoghatók kultúrtörténeti kontextusként. De ne legyünk igazságtalanok: a versekből kirajzolódó költőportrékat nem lehet úgy retusálni, mint egy fotográfiát. Egy foghíjas összeállítás sem lehet igazán hamis, mert hiszen egyetlen remekműből is továbbgondolható a nagy egész, és felvázolhatók az erővonalak. Ilyen szemmel nézve még hálásak is lehetünk a Dsida költészetét retusálóknak, akik legalább hozzáférhetővé tették ezeket a remekműveket, és az irodalompolitikai szándék így visszajára fordulhatott az érzékeny olvasó tudatában. Inkább a részt, mint semmit, ha már az egészet nem lehet, mondhatnánk mi is, ezúttal a szükségből erényt kovácsoló és sokszor nagyon is élesen látó retusőrök pártját fogva.

Jól tudom, az élet és az irodalom összekeverése soha nem vezethet célra, s a versekből felsejülő szellemarcot még a legszemélyesebb, legvallomásosabb költőknél sem szabad a valamikori hús-vér emberrel összetéveszteni. De nem kell ahhoz túlzott tiszteletudás – legfennebb: tisztességtudás –, hogy Dsida Jenő végakarátát, ezt a halála előtt három évvel, 1935-ben keltezett, a házsongárdi kriptán is ott látható SÍRFELIRAT-ot betartsa a kíváncsi utód: *„Megtettem mindent, amit megtehettem, / kinek tartoztam, mindent megfizettem. / Elengedem mindenki tartozását, / felejsd el arcom romló földi mását.”* Pedig nem igaz, hogy a szellemarc „romló földi mása” hidegen hagyja az olvasót, éppen ellenkezőleg, legtöbbször hihetetlenül feldúsítják a verset az élettények, amelyekhez kapcsolódik. Ám Dsida harcai, diadalai és vereségei minden jel szerint a fehér papír előtt történtek, kivéve a legfőbbet, küzdelmét a gyermekkorától körülötte settenkedő halállal, hiszen az amúgy is véges emberéletet nála még végesebbé tette a szívbetegség. A saját sorsában a szelíd és érzéki, végső soron legalább annyira pogány, mint keresztény Krisztus sorsát sejdítő költőt még harmincegy éves korában hagyta cserben a szíve, nem érthette meg a krisztusi harminchárom esztendő sem. Most, hogy portrévázlatát próbálgatom, már-már belesétálnék a dilettáns filológusok csapdjába: higgadt összefoglalás helyett mindenképpen másík, eddig ismeretlen oldaláról mutatni be tárgyunkat. (Milyen különös: az irodalomtörténetben tárgygyá változnak, akik valamikor születtek, éltek, szerettek, gyűlölte és meghaltak.) Az újat akarás nem mindig jó tanácsadó. Mert hát van-e egy másik Dsida? Vagy csak finomítani kell a róla máris kialakult képet, de nem kell, nem érdemes átértékelni? Nos, pontosan erre a kérdésre, ezekre a kérdésekre keresem a választ, s ha becsületes akarok lenni, azt is bevallom, hogy nem tárgyilagos filológusként, hanem a saját dilemmáit feloldani igyekvő utód szenvedélyével. Van-e egy másik Dsida? S miért nincs mégis, ha van?

1907-ben született Szatmárnémetiben, azon a vidéken, ahonnan irodalmi nyelvünk is származott valamikor, s ahonnan mind-mind rendkívüli nyelvérzéssel jöttek

és jönnek a költők. A *genius loci*nak talán ez a legjellemzőbb hozadéka: valamiféle született formaérzék, valamiféle játékos és ironikus, de mégis szeretetteljes viszonyulás a nyelvhez. Gondoljunk Szilágyi Domokosra! Nem ugyanarról a tőről fakad-e az ő virtuozitása, mint a Dsidáé? Más vidékek fiai talán ízesebben s érzékletesebben használják a nyelvet, ám darabosabban is ugyanakkor. Nem tudják olyan tündökletes módon szétválasztani a nevet a dologtól, mint például Dsida: „Túl minden jelzón és rendeltetésen / meglapul a dolgok lelke, / kérlelhetetlen, bronzsötét / egyetlen lényeg, / s valami igazság hömpölyög / a folyók feekén. // Háznak mondasz valamit / – négy fala van –, / pedig nem az. / Kályhának mondod, / pedig nem az, / virágnak mondod, / pedig nem az, / asszonynak mondod, / Istennek hívod, / pedig nem az.” (TÚL A FORMÁN) Korán bizonyosságot tett tehetségéről, mintegy megérezve, hogy sietős lobogással kell megalkotnia mindazt, amit mások rá-érősebben is összehozhatnak. 1924-ben jelennek meg első versei a *Cimborában*, 1927-től már a *Pásztortűz* szerkesztője, és 1928-ban, huszonegy éves korában meg is jelenik első verseskötete, a *Leselkedő magány*. 1930-ban részt vesz az *Erdélyi Fialatok* alapításában, 1934-ben jelenik meg második versgyűjteménye, a *NAGYCSÜTÖRTÖK*, ugyanebben az évben a *Keleti Újság* szerkesztője lesz. 1938-ban „*genyves szívbeltártya-lob*” okozta halálát, *ANGYALOK CITERÁJÁN* című kötete már posztumuszként látott napvilágot. Ezt az életrajzi vázlatot ki lehetne még ugyan egészíteni fontos vagy kevésbé fontos adatokkal, ám a pályaképet nem módosítanák. Nem közömbös viszont – de még mennyire hogy nem közömbös! – a közeg, amelyben költőnk alkotott: a húszas és harmincas évek erdélyi értelmiségének közérzete és lelkiismereti válságai, amelyek mindig ugyanarra a kényszerpályára sodorták vissza a közgondolkodást. Etikailag és esztétikailag is viszonylag egyszerű alternatívát állít a kisebbségi sors az értelmiség elé, olyan alternatívát, ami, tudjuk jól, a *VALLANI ÉS VÁLLALNI* vitában kristályosodott ki végül. Csakhogy ez az alternatíva nem egyértelműen a kisebbségi sors velejárója. Vagy ha igen, akkor évszázadok óta az egész magyar értelmiség sorsa „kisebbségi sors”, mert a politikai-társadalmi közszolgálat parancsa ennek a kultúrának a fősodrát már évszázadok óta meghatározza (ne higgyük, hogy ez minden kultúrában ugyanilyen súllyal esik a latba, még Kelet-Európában is igen nagyok a különbségek), és ellentmondásait tulajdonképpen máig sem sikerült feloldani. Azt is mondhatnánk, hogy ilyen szempontból a két világháború közti és részben a későbbi erdélyi tapasztalat jóval fontosabb az egész magyar irodalom, az egész magyar művelődés számára, mint amennyit az itt megtermelt értékek jelentenek vagy jelenthetnének. Egyfajta kísérleti tereppé vált Kelet-Európának ez a csücske, ahol egy szuverén művelődési életet fenntartani képes értelmiség függőségbe került, a művészet kérdése lelkiismereti kérdéssé lett, és nagyon hamar vegytisztán mutatkoztak meg azok a szélsőségek, esetleg hamis döntéskényszerek (szolgálni vagy alkotni), amelyek másutt is állandóan nyugtalanítják az alkotókat, de nem tudnak igazán felszínre kerülni. Úgy gondolom, a magyarországi irodalomtörténészek még ma sem ismerték fel igazán, hogy ennek a számos értéket megteremtő és számos illúziót leromboló kísérletnek a tanulságait a nagy egészre is vonatkoztatni lehet. Ezzel a szemmel nézve az erdélyi kultúra különössége csak annyi, hogy a közös hagyományból megörökölt ellentéteket és ellentmondásokat kénytelen volt durvábban, nyersebben, határozottabban feltárni. Jövője jelenné változott. Így hát nem háríthatta át a megoldást vagy a megoldás egy részét a következő nemzedékekre. Tapasztalata, persze, számunkra végül is inkább negatív, mint pozitív, de megsemmisíthető, értelmezhető, felhasználható, mert mindenképpen egyértelmű, hiányzik belőle a halogatás és az áthárítás szándéka. Beisme-

rem, éppen Dsida Jenő méltatása közben furcsa kitérőnek tetszhet mindez, de jeleztem már, hogy ez a földöntúli régiókba elkalandozó, tündéri poéta sem bújhatott ki a döntés alól. És nem is bújt ki, már nagyon fiatalon felismerte, hogy a művészet nemcsak esztétikai, hanem etikai vállalást is jelent: „*Krisztusnak és Pilátusnak, / farizeusoknak és vámosoknak / zsidóknak és rómaiaknak / egyformán szolgálni / nem lehet*” – írja 1928-ban (TEKINTET NÉLKÜL). Ebben az idejekorán kimondott szentenciában viszont még csak az erkölcsös – és erkölcsi – embert látjuk, ez az alternatíva nem leszűkít, hanem felszabadít, kimondása természetes és kívánatos, lényegében közhely, jelentőségét legfennebb a pillanat növeli a kelleténél nagyobbra a mi szemünkben. Ez még nem a „másik Dsida”. A másik Dsida tulajdonképpen a PSALMUS HUNGARICUS-szal kezdődne, az utolsó versek egyikével, és talán joggal feltételezzük, hogy ez a végakkord kezdet is lehetett volna, s hogy a szenvedő, krisztusi sorsot áhító költőt még a Golgota alján sújtotta le a könyörületes halál. Könyörületes vagy inkább kegyetlen? Hiszen a Golgotán felfelé vánszorogva a kereszttel, már a feltámadás is közel, ez már a megoldás helyszíne, itt már nincsenek kérdések, itt csak válaszok vannak. A világot megváltó Krisztus, ha kényszer alatt is, maga lépdel halála felé, a költőhöz viszont a halál ereszkedik le a Golgotáról: „*Jön valaki, vagy valami, / lopódzó lépte néha csoszsan. / Most nem tudok sikollani, / marad a szám kitérve, hosszan, / most nem tudok szaladni sem, / émelegyek rettenetesen. / Nem rejt el e vacak világ itt. / Békák közé leguggolok. / A szív elárul, mert világít, / illatoznak a szemgolyók. / Aki él, nem rejthető el. / Jön. Itt van már. Egész közel.*” (ELÁRUL, MERT VILÁGÍT) A betegségtudat már elejétől fogva nyilvánvalóan meghatározza a koraérett költő látásmódját, de az utólagos retusálásnak is köszönhető, hogy a másfajta, társadalmibb okokról megfeledkeztünk. Pedig a HARUM DIERUM CARMINA egyértelműen beszél erről: „*Bénán lehanyatlak a kéz, / szétlapogat tehetetlen: / élni ma itt lehetetlen, / meg kell halni ma itt, / halni e földi avarban, / hol léptekkel, kopogókkal, / lekopott rongy-lobogókkal / kullog az emberi hit, / a virrasztó nyomorúság / piros parázs-szeme nyitva / s vörös varázs-zene szítja / lángra tüzes tanait. [...] a csillagok is lerohadtak, / futnál, de messzire nem jutsz, / adnál, de adni nem tudsz, / s küzdeni nincs akarat.*” Ugyanarra a kihívásra, az erdélyi sors abszurdítására mennyire másként felel például Áprily Lajos, aki nem a bibliai mítoszban s halál utáni életben lel feloldást, hanem egy látszólag reális közegben: a romlatlan természetben. Nagy kérdés számomra, hogy az Áprily által megénekelt táj is létezik-e tényleg, vagy egy valóságon túli, mitikus vidék az is, valamiféle élettel telített túlvilág. A verseinek fókuszában elhelyezett s a képek transzcendenciáját erősítő idegen szavak erre utalnak, és egyáltalán nem biztos, hogy Áprily erdői, hegyei, folyói az élet metaforái, meglehet, hogy éppen a halált – a jó halált – fejezik ki. Dsida Jenőnek nincsen ilyen általános metaforája a halálra, illetve hát a keresztre feszítés nem a halált, hanem a halál „meghódításának” módját szimbolizálja. Alapvető költői módszere – s ez talán eredetiségének kulcsa – az *eufemisztikus képalkotás*, ami erdélyi kortársaitól eltávolítja, és leginkább talán Kosztolányihoz közelíti. Ahhoz a Kosztolányihoz, aki a világot egy titkokkal, szorongásokkal, de szeretettel is telített gyermekszem optikájából szemléli, a költő szenvedő subjektivitását a gyermek ártatlan subjektivitásával tetézve s enyhítve is ugyanakkor. A gyermeket a haláltól elválasztja egy „másik halál”, a felnőttkor. Dsida Jenő úgy játssza ki a rossz halált, hogy megteremti a „jó halál” fogalmát. Ember- és világlátásának időnkénti naivitása innen származik: „*Pislogó piros rőzsetűznél, végtelen erdőn, halk dalok közt, lassan lépkedő angyalok közt simulok hozzád a lány mohára... Zsongó gallyak közt, angyalok közt / készülnék a kedves halálra.*” (SZÖKEVÉNYEK A FÁK KÖZÖTT) Érdekes megfigyelni, hogy

ennek az egyébként szorongó és reális félelmeiktől gyötört költőnek hányszor s hányféleképpen siklik el a tolla az idill felé. Abból az ösztönös felismerésből kiindulva valószínűleg, hogy amit megsemmisíteni vagy semlegesíteni nem tudunk, azt szeretetünkkel hajlíthatjuk magunkhoz: „*Tedd a világot orvossággá, // és add be az emberfiának! – / meleg felhőkből adj kabátot a széthulló szegény betegre, / ki betegen is csak barátod! // teremts neki tavaszt, ha tudsz, / ezer virgázó virágméccsel, s készíts teát a parki tóból, / ha fuldokolva felköhécsel, // bodzateát a parki tóból, / csészéje, kristállyá meredve, maga legyen a tó kerek / kavicsos öblü, tiszta medre, // és facsarj hús citromlevet, / savanyú fényt a sárga napból, mely óriás csészénk fölött – ring-leng és bágyadtan barangol, // s a mesebeli hősín hattyút, / mely most suhogva vízbe ugrott, süllyesz el benne olvadón, / mint fehér, édes kockacukrot...*” (TÓPARTI KÖNYÖRGÉS) Az idézet kiválóan példázza, hogy az otthonkereső költő számára a környező világhoz való viszonyulás tulajdonképpen nagyságrendi kérdés. A játékos Dsidának amúgy is gyakori módszere a lekicsinyítés és felnagyítás, s főként ennek a két eljárásnak a sűrű váltogatása, ami a harmónia megteremtésének – az eufemisztikus ábrázolásnak – fontos eszköze. Így lesz hívogatóan párolgó teáscsészé a parki tó medréből, és fehér kockacukor a hősín hattyúból. A világ groteszkké válik ezáltal, nem vehető igazán komolyan, és éppen erről van szó: meg kell szüntetni életünk sorsszerűségét, játékos kísérlettel kell változtatni azt, amiről lelkünk mélyén tudjuk, hogy visszafordíthatatlan. Nem ismerek tragikusabb, szívszorogatóbb, rémisztőbb idillt, mint a Dsidáé, és nemcsak azért, mert felfokozott életvágját látván, ott sejtem mögötte a korai halál árnyékát, hanem mert szándékoltan egyoldalú. Egy gyógyíthatatlanul szomorú ember próbálja itt erőltetett nevetéssel letagadni reménytelenségét. Félreértés ne essék, ez az „erőltettség” nem a vers értékére, hanem üzenetére vonatkozik, éppen azt üzeni olvasójának a költő, hogy erőszakosan fenntartott vidámsággal talán még kijátszhatjuk a pusztulást: „*Piros posztó fedi asztalomat, / melyen írok, üzenek testvéreimnek. / A fiókban sok-sok baráti válasz. / Állókeretben annak a képe, akit szeretek. // Jobbra a régi tükörben magamat látom / merészen és fiatalon. / Szemben az ablakon át a világot, / mely szép és kedves és nekem való.*” (INTÉRIEUR) Paradox módon a halálfélelem mellett egy furcsa *életfélelem* is kihallható a Dsida-versekből, a nagy idilli poémák (KÓBORLÓ DÉLUTÁN KEDVES KUTYÁMMAL ÉS MIÉRT BORULTAK LE AZ ANGYALOK VIOLA ELŐTT) ezt a szorongást próbálják elhallgattatni: „*Szép a világ, gyönyörű a világ, és nincs hiba benne.*” Csupa humor, csupa bájos frivolság a Tinti kutyával hexameterekben társalgó költő, de érezzük végig, hogy az euforikus lelkiállapot nem a valóságot, csak az eszményt tükrözi vissza. És az eszmények között helyet kap a transzszilván megbékélés ideológiája is, amely a társadalmi rendezés kilátástalanságát egy erkölcsi rendezés lehetőségével próbálja helyettesíteni, ami bizony – ma már tudjuk – eleve kudarcra van ítélve: „*Nézd, a színek, diadalzászlók, a szemünkbe lobognak, / kék, zöld, barna, piros, bíborlila, sárga, narancsszín, / lelkesek és tüzesek, meghányva ezüsttel, arannyal, / nagy kigyuladt zászlók, minden nép zászlaja: fennen / hirdeti mind, hogy a jó anyaföld valamennyi fiának / egyformán lobogózza ki roppant ünnepi termét, / s minden nemzeteit közösen kebelére fogadja.*” A versek idézésében egyébként szándékosan nem követem a kronológiát, mert a zsenég és az érett remekművek világlátásában lényegi különbséget nem látok, illetve ha van is változás Dsida felfogásában, az érdekes módon inkább a mű mögött, a mű hátterében megy végbe, és majd néhány utolsó költeményében jelentkezik szinte előzmények nélkül. Levelezése és publicisztikája több kiindulópontot nyújtana ezek feltárásához, de azt ígértük, nem az arc „romló, földi másának” reprodukálására teszünk kísérletet, hanem a költőportré megrajzolására. Kétségtelen, hogy Dsida Jenő

lételeme a forma. Nemcsak a versforma, nemcsak a mindenféle ritmusképletek és a sok szótagos tiszta rímek fölényes használata, hanem a költői játék, a hasonlatokkal, metaforákkal, kicsinyítésekkel és nagyításokkal formába kényszerített világ. A teremtésnek formája van, szépsége van, vallja ő, mert ami létezik, az mind sajátos formája által önmaga, és nem más. Ebből következik, hogy a világban nincsen rossz, mert minden egy isteni elrendelés formateremtő tökélyét hordozza magán: „Zarándok lettem és hívő keresztény. / Kedves virágom: zsenge barkaág. / Hiszem, hogy Krisztus és a szent keresztény / és rajta kívül minden hiúság. / Az egykoron izzógyötrelmű rejtvény / ma csiklandó, meleg kíváncsiság: / mi vár az élet pánatos kapuin túl, / mikor a lélek lendül és elindul?” (A PÁN-TOS KAPUKON TÚL) A lét végső kérdéseivel szembesülve, azokat végül is elviselhetővé szelídítve, a jó és a rossz, az élet és a halál antinómiáját feloldva, Dsida olyan előre jutott, olyan magasságokig korbácsolta magát az isteni aranytrónust rejtő felhők fölől alányúló Golgotán, hogy onnan már minden visszatérés, sőt minden visszanezés öncsonkításnak tűnik. Csakhogy – mondjuk ki ismét a közhelyet – más a költészet, és más az élet. Miközben az egészszel – a művészet ember- és életfölöttiségével – vigasztalódunk, elvész a rész, elvész az is, ami csak a miénk lehetne. Ez persze nem esztétikai kérdés, a remekművek ettől remekművek maradnak, és az alkotó ember számára bizonyára ez a legfontosabb, de mert ő az, aki óhatatlanul hisz a művészi ráhatásban, ha a társadalmi hatékonyságban nem is, neki kell a felelősség vállalásáról vagy elutasításáról is nap mint nap döntenie. A HULLÓ HAJSZÁLAK... egyszerre pajkos és patetikus költőjének kitörési kísérletei máig ható tanulságokat hordoznak. A dilemmát nem oldják fel, de továbbgondolását lehetővé teszik.

A felelősségtől való félelem és a felelősség vállalása is ott van az egész életműben. Az askéta Krisztus helyett egy érzéki Krisztus alakjában jelenik meg a világ bűneit magára vállaló ember, hogy aztán az életmű sűrűsödési pontján elhelyezhető NAGYCSÜTÖRTÖK című költeményben mutatkozzék meg teljes erővel. A vers hatása nyilvánvalóan egy profán jelenetnek – a kocsárdi várótermi éjszakának – a felmagasztosulásában rejlik, és abban a kettős jelentésben, amit ez a szokatlan helyszíntársítás sugall nekünk. A kocsárdi vasúti csomópont, ahonnan Erdély minden részébe futnak szét a vonatok, most halott: „Nem volt csatlakozás.” A néhány órás várakozás egyszerre növekszik bibliai és történelmi szimbólummá: „Testem törött volt és nehéz a lelkem, / mint ki sötétben titkos útnak indult; / végzetes földön csillagok szavára, / sors elől szökve, mégis szembe sorssal / s finom ideggel érzi messziről / nyomán lopódzó ellenségeit.” A vers üzenete szerint: Krisztus fél. A költő is fél. De vállalják sorsukat: „Péter aludt, János aludt, Jakab / aludt, Máté aludt és mind aludtak... / Kövér csöppek indultak homlokokról / s végigcsurogtak gyűrött arcomon.” A NAGYCSÜTÖRTÖK víziója úgy válik különálló remekléssé, úgy emelkedik ki Dsida Jenő költészetéből, hogy közben bele is illeszkedik, hiszen szimbólumrendszere és feladatértelmezése egyáltalán nem társtalan. Ugyanígy külön állnak, de szerves résznek tekinthetők mégis a dsidai „szegényember-versek”, az ÖREG POSTÁS A VÁROS VÉGÉN vagy AZ UTCASEPRŐ, amelyek a keresztényi alázat és szeretet segítségével próbálják feloldani az evilági reménytelenség és a túlvilági remény ellentétét: „Oly tisztességtudón köszönsz, / míg körülted porzik a reggel; / egyszerre csordultig telek / alázattal és szeretettel” – mondja az utcaseprőről. Elvetélt kitörési kísérlet a BÚTOROK poéma, amely az utókornak legfennebb csak arra volt jó, hogy a költő humanizmusába belevetítsen egy lázadó és lázító társadalmi programot. Számunkra természetesen sokkal izgalmasabb, ahogyan ezekben a kísérletekben Dsida, aki végig tisztában van a beszűkülés veszélyével, megpróbálja áthidalni a keresztényi teljesség-

igény és a konkrét helyzet, a kisebbségi sors vállalásának kényszere közti belső konfliktust. Nem az elvont, parnasszista művészeteszmény és a személyes élményvilág szembenállása ez, hiszen Dsida mindenképpen személyes lírát művel, a személyes sors végig ott van verseiben. Ám a személyes élmény és az általános emberi szenvedés megjelenítésének közbeeső állomása: annak a közösségnek a sorsa, amellyel nyelvünk és kultúránk összeköt, s amelynek természetes módon – annyira, hogy látszólag kimondani sem érdemes – részese a költő, aki ezen a nyelven beszél, ír és álmodik. A játékos, ironikus, tündérkedő Dsida, az érzékiséggel és életvággyal telített, „l'art pour l'art” poéta – értsük úgy ezt a meghatározást, ahogy tapasztalt versolvasóknak érteni illik – halála előtt új szerepre készül. Mutatják ezt a TÜKÖR ELŐTT című önéletrajzi ciklus darabjai (különösen a TARKA-BARKA STRÓFÁK és a TÜKÖR ELŐTT), és mutatja a fájdalmas, hömpölyögve áradó, minden addigi kételyt tovasodorni látszó jajkiáltás, a PSALMUS HUNGARICUS. A TARKA-BARKA STRÓFÁK-ból a keletkezési körülmények dokumentálása nélkül is tisztán kitapintható, hogy nemcsak belső, hanem külső morális kényszer is sürgeti a szerepvállalást. Az erdélyi irodalom rövid történetének „megverselése” ez a költemény, s miután undorral fordul el attól a jelenségtől, amit, sajnos, azóta is jól ismerünk – „*De hagyjuk a honmentő, népszakértő / s egyéb csúf irodalmi tetteket / (ez nem reájuk, a tettekre sértő!) / kik csatlogtatnak nyálas nyelveket / a hatalom talpán s szőnek megértő / »kultúrközeledési« terveket, – / minél többször rúgnak belénk s beléjük, / annál mohóbb nyalóka szenvedélyünk*” –, felsorolja azokat, akikkel egy táborba tartozónak tudja magát: Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László, Kós Károly, Kuncz Aladár, Sipos Domokos, Nyíró József, Tamási Áron, Molter Károly, Tabéry Géza, Berde Mária, Bartalis János, Kovács László, Kemény János, Szemlér Ferenc, Kiss Jenő, Ormos Iván, Bözödi György, Szabédi László, Varró Dezső, Wass Albert, Szczei László. A névsorból nyilvánvaló, hogy rokonszenvét nem az azonos társadalom- és jövőkép határozza meg, hanem az irodalmon belüli értékszempontok. Azt is csak sejtjük, hogy miközben indulatos hangot üt meg, nem érzi igazán jól magát ebben az önfeladásra készítő pózban. Ami talán a felsoroltak közül sokaknál nem is póznak számít, hanem büszkén vállalt szerepnek. Ezért aztán rejtett polémia van a versben: „*Úgy cseng e dallam máris, mint Vízöntő / havában a vers népszerű neme, / farsangi rigmus, mókás felköszöntő, / vagy Szülvészerre tákolt színpadi / bohóság... Jaj, ha hallaná Ady!*” És most már nyílt, bár az elismerést és a szeretetet meg nem tagadó kritikával fordul a nagy előd felé: „*Az ő tusázó, véres szellemének / hatása, hogy a játszi hangulat / megvetve bujdosik a magyar ének / berkeiben és többé nem mulat. / Kik vígat írtak, szemlesítve félnek, / mint csempészek, ha zubbonyuk alatt / tilos bankókat rejtenek a ráncok / s mataltják őket vizslató fináncok.*” Egy teljes értékű és teljes érvényű életmű alkotója védi ezekben a strófákban magát, s gyanúnk szerint nem a kívülről jöhető vádakkal, hanem saját, egyre erősödő kételeyeivel szemben. A konklúzióban már benne van a lemondás fájdalma is: „*Pedig be szép a könnyű, halk beszéd.*” Dsida Jenő nagyon világosan érzékeli, hogy válaszütra érkezett, és a TÜKÖR ELŐTT tovább erősíti a felismerést. Az azonos című ciklusnak ebben a darabjában folytatódik a szokatlanul epikus gondolatvezetés, tulajdonképpen kis novella van versformába szorítva itt. Az apa bezárkózva, a tükör előtt felölti egykori díszegyenruháját, amelynek már csupán érzelmi értéke van, és leskelődő kisfiáról mit sem tudva, elsírja magát: „*Most fogtam fel, hogy mit veszettek ők, / mikor igába tört a gőgös úr-nyak: / a szirti fák, a lombos vakmerők, / testőrei a haldokló Hadúrnak. / Karácsonyfákká zülltek a fenyők, / tülelevelükkel önmagukba szúrnak / s illatuk együtt fogy, míg nem kihál, / az emlék cseppenő gyertyáival. // [...] // Aztán lecsillapult a szenvedély. / Hús áhitattal*

szólt valami halk szó, / mint harmatejtő esti csöndbe mély / morajjal rengő távoli harangszó: / Ezentúl immár célja van, hogy élj: / Hirdesd testvéreidnek messzehangzó / igével, hogy csak az marad alul, / ki önmagát elejti és lehull.” A versben a hajdani kisfiúról van szó, de nyilvánvaló, hogy a fogadkozás már a megírás jelen idejében történik. Sem formailag, sem gondolatilag nem igazán ihletett a szöveg, a képek szürkébbek, darabosabbak, monotonabbak, mint azt a szípkázó Dsidá-versekben megszoktuk. Hogy aztán felzúgjon a PSALMUS HUNGARICUS fergeteges zenéje: „Vagy félezernyi dalt megírtam / s e szót: magyar / még le nem írtam” – ezzel az öntépő mondattal kezdődik, s egy átvezető refrénnel végződik a poéma: „Mérges kígyó legyen eledelünk, / ha téged elfeledünk, / ó Jeruzsálem! / Nyelvtünkön izzó vasszeget / verjenek át, / mikor nem téged emleget, / ó Jeruzsálem! / Rothadjon el lábunk-kezünk, / mikoron hozzád hűtlenek leszünk, / ó Jeruzsálem, Jeruzsálem!” Meglepő hang, Dsidánál teljesen ismeretlen, egy másik költő indul itt egy másik életmű felé, az öncsonkítást elkerülhetetlennek ítélve. Mert a vers nagyságát végül is nem zoltáros hangja, nem himnikus áradása teszi, hanem hogy az ilyenszerű feladatvállalással szemben minden egyes ellenérvét tisztán, logikusan, cáfolhatatlanul végigmondja a költő, beleértve az Európáról – arról, amit a kultúrában Európa képvisel – való leszakadás elkerülhetetlenségét is: „Európa, én nagy mesterem, / lám csak mivé lett fogadott fiad! / Mily korcs beszédű, hitvány, / elvetemült és tagadó tanítvány...!” Nemzedékének s az elkövetkező nemzedékek egész sorának drámáját fogalmazza meg leplezetlenül, amikor a kisebbségi értelmiségi lét elfogadásával járó értékvesztésről beszél. Nem a „súly alatt a pálma” vigaszába torkollik a vers, Dsida nem áltatja magát még ezzel a kétes bölcsességgel sem, hanem egyszerűen elfogadja a kihívást, beismerve, hogy a vállalás lemondást is jelent. A kultúra egy része feláldoztatik azért, hogy más része megmaradhasson? Igen, állítja ez a költemény, és cáfolja az egész addigi életmű. Nem tudhatom, ezt a fel-felsikolt zoltárt nem ugyanaz az elszánás hívta-e életre, mint a talán legutolsó, gyönyörű, szapphói költeményét: „Lássuk, vajon itt a habos verejték / s jajgatások rettenetes hevében, / véres arcú rémületek között is / úr-e a szellem?” (LÁSSUK, VAJON ITT...) Úgy tűnik mégis, hogy ott, a korán lezárult életmű legcsúcsán, ahonnan már a nagy egész fogja be a szemhatár, újabb keresztényi áldozat szimbólumát kezdte volna építeni a költő. Szeretném hinni, hogy az általunk ismert Dsida Jenő az igazi, az áttetsző ragyogású, finom csontú, minden szépre, jóra szomjas, a halál árnyékában is boldog költő, aki örök életű formák tünékeny visszaverődésének látta a világot. De ma már nem tudok őszintén hinni ebben. Halálával lezárult az európeér – bár nyelvében, közérzetében, látásmódjában mindvégig erdélyi – poéta pályája, és megszakadt egy másik Dsidának, egy komor kedélyű, keserű, ám mégis bizakodó költőnek a hatalmas lendületű indulása. Azóta is az ő dilemmáját gondoljuk át újra meg újra, s mennyivel többet tudnánk, istenem, ha kifaggathatnánk azt a „másik” költőt, aki immár odafentről figyelni szótlanul, míg fürtjeivel angyalok játszadoznak, hogy forog a föld idelent, forog szüntelenül, s mégis egy helyben áll azóta is.